

OTVORBE JUBILANTA ANTONA BALÁŽA (rozhľady)

MONIKA ADAMICKÁ

Spisovateľské začiatky slovenského autora Antona Baláža, ktorý v septembri tohto roku oslavuje svoje životné jubileum – osemdesiate narodeniny, neboli jednoduché. Do literatúry vstúpil románovým debutom *Bohovia ročných období* na začiatku 70. rokov, v období, ktoré bolo poznačené nastupujúcou normalizáciou. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 si ako študent žurnalistiky veľmi skoro uvedomil, že to obdobie slobody, ktorá sa začalo len v marci 1968 po zrušení cenzúry, malo krátke trvanie. Po moskovských protokoloch bola tlač opätovne kontrolovaná Slovenským úradom pre tlač a informácie a cenzúra sa dotkla aj oblasti literatúry.

Svoje prvotiny – krátke poviedky, napr. *Sviatok mŕtvych* a *Vina Dostojevského*, publikoval už počas štúdia na Univerzite Komenského v Bratislave. Prvý román však vydal až rok po ukončení štúdia. Juraj Špitzer predpovedal Balážovi po jeho vydaní slubnú spisovateľskú kariéru, najmä čo sa týka zobrazovania historickej tematiky. Vo svojej knihe *Dva slovenské osudy. Špitzer – Mach si spomína na Špitzerove slová: „Ty budeš dobrý spisovateľ, v Bohoch máš silnú gulagovskú scénu, prekvapil ma aj tvoj cit pre dejiny. [...] Ty nemusíš z dejín unikať, ty sa v nich môžeš slobodne pohybovať“* (Baláž 2019, 133). Už tento románový debut priblížil Baláža k autorom svetovej literatúry ako Franz Kafka, James Joyce, Ernest Hemingway či Albert Camus. Napriek tomu bol jeho román zošrotovaný. Dôvodom bol autentický príbeh muža, ktorý prežil osemnásť rokov v gulagu na Sibíri. Rukopis vznikol ešte v roku 1968 a gulagovský príbeh bol inšpirovaný osudom otca Jána Duckého, ktorý sa z nemeckého zajateckého tábora oslobodeného Červenou armádou dostal na Sibír. Hoci mal v úmysle z obáv z cenzúry (román mal byť vydaný v roku 1970) gulagovskú tému z románu vypustiť, Peter Zajac mu povedal, že príbeh hľadača šťastia do románu určite patrí. Kniha vyšla 30. septembra 1971. „Už to bolo po tom vydaní toho poučenia.¹ Nieкто vlastne oznámil na sovietsky konzulát, že sú tam také protisovietske veci.“² Sovietsky generálny konzul v Bratislave Kuznecov, ktorého pobúrilo, že po Solženicynovi si aj na Slovensku dovolil niekto napísať, že sovietske gulagy existovali, sa obrátil s požiadavkou na zošrotovanie románu na ideologického tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska Ľudovíta Pezlára. Kniha tak po troch dňoch v knihkupectvách skončila v šrotovníku v papierni v Štúrove. „Stalo sa to presne 28. októbra ráno. Peter Zajac prišiel pred obedom do vydavateľstva, dozvedel sa, že Bohov už sťahujú z distribúcie a kniha sa nesmie viac nikde predávať“ (Baláž 2019, 149). Zošrotovanie diela pre Baláža znamenalo, že sa ocitol na zozname zakázaných autorov, na ktorom boli mená ako Dominik Tatarka, Ladislav Ťažký či Peter Karvaš. Zároveň to pre neho v rámci jeho novinárskej činnosti znamenalo, že svoje články nesmel podpisovať a musel pracovať väčšinou z domu. Anton Baláž sa však na túto situáciu pozeral ako na poctu než ako na trest. „Keď mi zošrotovali môj knižný debut, Juraj Špitzer, známa osobnosť literárneho života, mi vtedy povedal: V tomto režime by každému dobrému spisovateľovi mali zakázať aspoň jednu knihu“ (Sláviková 2018, 68). Román bol publikovaný až o 32 rokov neskôr.

Po dokončení románu *Bohovia ročných období*, počas čakania na jeho vydanie, napísal Baláž šesťdesiatstranovú novelu *Zostaň, čas sa nachýlil* (1969) s výraznou evanjeliovou symbolikou,

¹ Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ.

² Citácie Antona Baláža sú z rozhovoru pre organizáciu Post Bellum, ktorá zaznamenáva v audiálnej a audiovizuálnej podobe príbehy pamätníkov 20. storočia a uchováva ich v databáze Pamäť národa (Memory of Nations).

v ktorej zobrazil pookupačné obdobie. Redaktor *Slovenských pohľadov* Milan Šútovec mu však novelu vrátil, lebo „bude bezpečnejšie, ak budem mať rukopis zatiaľ u seba. Mám ho doteraz vo svojom archíve“ (Baláž 2019, 211). Ďalší román mu vyšiel až v roku 1977 pod názvom *Sen pivníc* s tematikou Slovenského národného povstania a posledného obdobia druhej svetovej vojny. Vydaniu diela predchádzal cyklus o partizánskych obciach na Slovensku, ktorý na pokračovanie uverejňoval v časopise *Sloboda*. Tento nápad sa u Baláža zrodil v roku 1974 pri príležitosti 30. výročia SNP. „Keďže som mal tú povstaleckú skúsenosť sprostredkovanú cez strýka, otca, tak som si povedal, že by som do tejto *Slobody* urobil taký cyklus o partizánskych obciach. Zistil som, že je okolo 60 partizánskych obcí na Slovensku a skutočne som možno viac ako dve tretiny tých obcí obišiel, písal som do tej *Slobody* také veľké reportáže a bol to veľmi dobrý impulz aj k tomu, že som potom napísal ten *Sen pivníc*.“ Román bol pred samotným vydaním niekoľko rokov vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ pre autorov zákaz publikovania. „Stále ma sprevádzal tieň autora raz už zakázaného“ (Sláviková 2018, 65). V nasledujúcom období potrebovalo mať vydavateľstvo aspoň dva kladné lektorské posudky na Balážov rukopis, aby mohol byť zaradený do edičného plánu.

Napriek počiatočným problémom spôsobenými rokmi normalizácie je Anton Baláž v súčasnosti veľmi plodným slovenským autorom, ktorý sa okrem románovej tvorby venuje aj písaniu literatúry faktu či rozhlasových hier. Špecifikum Balážovej tvorby spočíva v zobrazovaných témach, v ich autentickosti na základe autorových osobných zážitkov a skúseností alebo jeho kontaktov s osobnosťami slovenského verejného života, ktorých sa daná problematika priamo dotýkala. Zlo v spoločnosti pomenúvajú priamo, bez prikrášlenia. Prináša obraz doby nielen tej minulej, ale aj súčasnej, pričom mnohokrát sú jeho diela s historickou tematikou alúziou na súčasné negatívne javy v spoločnosti a tým poukazujú na nemennosť a cyklickosť dejín, na nepoučiteľnosť ľudstva z chýb minulosti. Zároveň vypovedajú o ľuďoch tej ktorej epochy pohnutého 20. storočia. Vytvára postavy, ktoré sa pohybujú v podmienkach aktuálneho politického režimu na okraji spoločnosti v ostrom kontraste s predstaviteľmi moci, obrazy ľudí bojujúcich o svoju existenciu a miesto v spoločnosti a dotvárajú pohľad na jednotlivé dejinné etapy 20. a 21. storočia z pozície obyčajného človeka. Zároveň sú akýmsi tragickým zrkadlom doby. Vo veľkej miere je jeho tvorba ovplyvnená autorovým rodiskom, Malou Lehotou, dnešná Lehota pod Vtáčnikom, ktorá sa nachádza v blízkosti Novák. Nováky, resp. oblasť medzi obcami Koš a Laskár, sa neslávne preslávili existenciou pracovného tábora, ktorý začal svoju existenciu počas druhej svetovej vojny ako internačný tábor pre Židov, ale ako pracovný tábor fungoval aj v prvých povojnových rokoch. Boli v ňom umiestnení karpatskí Nemci pred ich deportovaním z územia demokratického Československa. Po prevrate v roku 1948 a nástupe socialistického režimu našiel opäť svoje využitie a jeho internantmi sa stali politickí väzni a asociálne živly, ktoré mali byť v jeho priestoroch prevychovaní prácou. Novácky pracovný tábor sa v Balážovej tvorbe stáva akýmsi topografickým symbolom troch totalít, hoci z pohľadu histórie fungovali na Slovensku len dva totalitné systémy, fašistický počas druhej svetovej vojny a socialistický medzi rokmi 1948 a 1989. Baláž týmto tvrdením neguje existenciu demokratického zriadenia v prvých povojnových rokoch a inklinuje k názoru, že existencia pracovného tábora narúša dojem demokracie, keďže existencia pracovných táborov je jedným zo symbolov a prejavov totality.

Prostredie Novák ho okrem záujmu o historickú tematiku inšpirovalo aj k zobrazeniu ekologickej tematiky. Významným literárnym počínom pred revolúciou v roku 1989 boli jeho romány *Skleníková Venuša* (1980) a *Tu musíš žiť* (1983), ktoré boli adaptované aj do filmovej podoby. V oboch poukazuje na znečisťovanie životného prostredia chemickými závodmi na Slovensku, nováckym chemickým závodom v *Skleníkovej Venuši* a bratislavskou Dimitrovkou v románe *Tu musíš žiť*. „Cítil som to skutočne ako takú svoju silnú morálnu povinnosť, pretože vlastne tá *Skleníková Venuša* sa odohráva v Novákoch v chemickej fabrike, vedľa ktorej som vyrástol a ktorá v 50. rokoch narobila strašné zlo. Ako novinár som o tom nemohol písať, ale ako spisovateľ som to

v istej podobe mohol dať do príbehu.“ Prvý zo spomínaných románov bol sfilmovaný v roku 1985 režisérom Martinom Ťapákom, autorom scenára bol Anton Baláž pod patronátom Kataríny Farkašovskej a Slava Rosenberga. Film bol natočený vo fabrike v Šali, pretože vtedajší riaditeľ chemických závodov v Novákoch Ing. Mondočko po prečítaní scenára nepustil filmárov do fabriky. Premiéra filmu v bratislavskom kine Hviezda bola utajená, film sa ani po dokončení nevyhol cenzúre. Naopak, na filmovom festivale v Moskve získal jednu z cien. Román *Tu musíš žiť* sa stal predlohou trojdielnej televíznej dramatizácie v roku 1985 v réžii Pavla Haspru. Pre autenticnosť výpovede sa však vedenie televízie rozhodlo nepustiť ju do vysielania. Na televízne obrazovky sa dostala až v roku 1986.

Čitateľsky najúspešnejším dielom Antona Baláža je román o prevýchove prostitútok z bratislavskej Vydrice *Tábor padlých žien* (1993), ktorého dej sa taktiež odohráva v prostredí Tábora nútených prác Nováky. Autor sa v tomto románe, ale aj v mnohých iných, v ktorých sa vyskytujú obrazy nahoty, erotična, prejavil ako majster slova a priam eufemicky dokázal zachytiť rysy ženského tela, ženskej nahoty, erotické scény bez toho, aby vyznievali vulgárne či nevkusne. Už v románe *Tábor padlých žien* sa Anton Baláž okrajovo dotkol židovskej tematiky, ktorá sa na prelome milénii stala nosnou témou jeho diel s historickou tematikou.

Okrem tematizácie holokaustu a povojnových osudov slovenského židovstva sa však vo svojej tvorbe dotkol aj iných medzníkov histórie slovenského národa, resp. významných slovenských osobností. Pritom výrazným špecifikom Balážových diel s historickou tematikou je akcentovanie tých dejinných udalostí, ktoré sú pre slovenského čitateľa málo známe, resp. opisuje životné osudy svojich reálnych (pre slovenskú čitateľskú verejnosť menej známych) hrdinov v časoch ich existenciálneho zápasu so spoločenskými alebo osobnými problémami. Jánovi Lajčiakovi venoval životopisný román *Prehovor, Ezechiel* (2012). Román *Povedz slovo čisté* (2017) sa zaoberá poslednými rokmi života Štefana Krčméryho, ktoré strávil v psychiatrickej liečebni v Pezinku. V literatúre faktu *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhých nocí. Rozhovory s Rudolfom Dobiášom* (2014) sa venuje neľahkému životu tohto slovenského spisovateľa. Kniha je písaná formou rozhovoru medzi Antonom Balážom a Rudolfom Dobiášom, pričom zobrazuje osud spisovateľa, ktorého mladý život bol poznačený dlhoročným väzením v pracovných táboroch v Jáchymove a Příbrame na základe vykonštruovaného procesu proti skupine vyvíjajúcej protištátnu činnosť. Autorovým ostatným vydaným dielom, ktoré dopĺňa cyklus diel o významných slovenských rodákoch, je kniha *Dar a bremeno dvojitej identity. Rozhovory s Tiborom Žilkom* z roku 2021.

Keďže do jeho študentského života zasiahli udalosti invázie vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa, svoje osobné skúsenosti pretavil do románu *Len jedna jar* (2013). Román je príbehom o slobode, ktorú priniesla Pražská jar, a zrkadlením uvoľnenej atmosféry medzi študentmi počas politického odmäku a následnej straty nádejí a eufórií, ktoré invázia priniesla. Anton Baláž vtom období končil tretí ročník univerzitného štúdia a po lete strávenom u rodičov sa vracal na internát. Ráno 21. augusta videl z okna privátu plné ulice tankov. Jeho kroky viedli k univerzite, kde bol svedkom vyhasnutia života len pätnásťročného dievčaťa, Danky Košanovej: „Bol som tam, videl som presne ako ten tank sa tam začal otáčať, začal strieľať. Tam je tá kačacia fontána. A, samozrejme, ako nejako nižšie tá Danka aj s ďalšími stáli na tých schodoch pred univerzitou a ju to práve zasiahlo. A na druhej strane to zasiahlo ešte jedného. Lengevský sa volal, mal tam potom aj taký malý pomníček. Takže bol som vlastne aj svedkom toho. A bolo to, myslím, že pre všetkých, čo sme tam boli veľký šok, pretože, samozrejme, boli tam ľudia, ktorí o vojne nič nevedeli, nikdy vojnu nevideli. Nevideli nikoho mŕtveho a tak ďalej. Bol to taký moment, aj také memento.“

Reakciou na obdobie socializmu sú aj poviedkové romány s prvkami grotesknosti a fantastického vnímania reality *Hijó, kone Stalinove!* (1992) a *Kronika šťastných zajtrajškov* (1997) z prostredia dedinského človeka a prírodnej mytológie. Posledné roky socialistického režimu zachytil

v súbore desiatich noviel *Chirurgický dekameron* (1989), ktoré vyznieva ako spoločenská kritika o medziľudských vzťahoch predstaviteľov rôznych spoločenských vrstiev.

Okrem historických tém sa Baláž venuje vo svojej tvorbe aj reflektovaniu súčasných problémov v slovenskej spoločnosti. Dej románu *Nežná volavka* z roku 2004 sa odohráva v súčasnej Bratislave a dotýka sa tabuizovanej témy drogovej závislosti mládeže. Na príbehu a vzájomnom prelínaní sa životných osudov troch hlavných protagonistov autor predostiera akýsi všeobecný pohľad na Bratislavu, ale aj na celú krajinu, v ktorej sa ľuďom naskytli nové možnosti slobody, ale zároveň zachytáva aj odvrátenú stranu novej doby – chudobu, zločin, drogovú závislosť a existenčné zápasy. Tematicky sa zameriava na najnižšie vrstvy spoločnosti, vykresľuje ich každodenný boj, pričom nie vždy sa do tejto situácie dostali vlastnou vinou.

O Balážovi je menej známe, že spolupracoval na vydaní pamäti prvého slovenského prezidenta Michala Kováča. Pred vznikom samostatnej Slovenskej republiky patrilo do skupiny novinárov, ktorí sa zhromaždili okolo Michala Kováča. Po inaugurácii prezidenta 15. februára 1993 nastúpil len o dva dni na to do jeho služieb a stal sa pracovníkom jeho kancelárie, riaditeľom pre styk s verejnosťou, neskôr riadil jeho sekretariát. Svojich funkcií sa pre zhoršujúci zdravotný stav vzdal v máji 1995. „Boli to dva roky, ale úžasné, také intenzívne, veľmi zaujímavé. Neskôr som sa k tomu prezidentskému úradu Michala Kováča vrátil. Najprv som napísal také spomienky pracovníkov kancelárie, volalo sa to *Všetci prezidentovi muži*.“ Následne v roku 2009 spísal s Michalom Kováčom jeho pamäti, ktoré vyšli pod názvom *Môj príbeh občana a prezidenta*. „Akurát už Michal Kováč začal mať pomerne veľké zdravotné problémy, veď vieme, že Parkinsonovu chorobu. Tak často sa stalo, že sme sa stretli a on mi povedal: ‚Tonko, vieš čo, dneska sa necítim dobre, nechajme to tak.‘ V kontakte boli až do prezidentovho úmrtia. Pozvanie na pohreb však musel zo zdravotných dôvodov odmietnuť.“

LITERATÚRA

Baláž, Anton. 2019. *Dva slovenské osudy. Špitzer – Mach*. Bratislava: Marenčin PT.
Sláviková, Anna. 2018. Majster detailov. In *Dimenzie* 17/5 – 6, 64 – 68.

KONTAKT

PhDr. Monika Adamická, PhD.
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Dražovská 4
949 01 Nitra
Slovenská republika
madamicka@ukf.sk